

Alena KALINOVÁ: Moravská lidová fajáns 1750–1880 v Moravském zemském muzeu v Brně / Moravian Folk Faience 1750–1880 in the Moravian Museum in Brno

Brno: Moravské zemské muzeum, 2023, 610 s., obrazový katalog 946 dokladů

V roce 2017 vydalo Moravské zemské muzeum katalog sbírky novokřtěnecké, habánské a posthabánské fajánse z let 1600–1765. V anotaci autorka Alena Kalinová mimo jiné charakterizuje publikaci jako počátek prezentace mimořádné keramické sbírky.

Po šesti letech v roce 2023 došlo k naplnění příslibu a Moravské zemské muzeum jako vydavatel uveřejnilo ze sbírek Etnografického ústavu impozantní katalog moravské lidové fajánse z let 1750–1880. Jak je uvedeno v předmluvě, publikace má seznámit širokou veřejnost, badatele i sběratele s výrobou fajánse – významného kulturního dědictví Moravy. Kniha má dva základní oddíly. Úvodní text (s. 6–153) je věnován historii i bádání, technologii výroby, lokalitám apod. Následuje obrazový katalog (s. 155–610). Z hlediska prezentace je významnou součástí doslovný anglický překlad českého textu i v popiscích obrazové přílohy.

Sběratelství a studiu fajánsí se věnovala řada osobností. Pokud některé uvedu, výběr bude subjektivní. V chronologickém pořádku připomínám Lubora Niederleho (1865–1944), který v publikaci *Národopisná výstava československá v Praze 1895* zařadil keramiku jako součást lidové kultury. František Kretz (1859–1929) byl významný znalec a sběratel lidové keramiky. Vlastnil rozsáhlou sbírku, která se posléze stala součástí sbírkového fondu Františkova, později Moravského zemského muzea v Brně. Mezi přední znalce lidových fajánsí patřil Josef Tvrdý (1877–1942). V roce 1911 zorganizoval první výstavu vyškovské keramiky. Ve výčtu zasloužilých nelze opomenout Karla Černožského (1896–1982), který ve Slezském zemském muzeu v Opavě realizoval první výstavu habánských

fajánsí (1925). Publikoval řadu studií o výrobě keramiky v několika výrobních střediscích. Výsledky svého bádání od novokřtěnecké produkce až k džbánkařství 19. století zveřejnil v monografii *Moravská lidová keramika* (1941). Popularizaci lidové keramiky formou výstav a vydávání odborných publikací se věnoval Ludvík Kunz (1914–2005). Společně s Josefem Vydrou (1884–1959) vydali knihu *Malerei auf Volksmajolika* (1956).

Prezentace keramiky na výstavách byla výsledkem sběratelství a odborných studií. Kromě již uvedených aktivit ve Vyškově a v Opavě si v 60. a 70. letech minulého století zaslouží pozornost působení Růženy Hrbkové (1904–1993) ve Vlastivědném ústavu v Olomouci. K jejím nejvýznamnějším počínům se řadí výstava *Olomoucká a šternberská keramika* (1964) a výstava *Hranická keramika* (1968).

V závěru kapitoly je uveden přehled nejpočetnějších muzejních sbírek moravských fajánsí. Vedle etnografického oddělení Národního muzea, kde podstatnou část tvoří exponáty z Národopisné výstavy československé v Praze (1895), musíme zaznamenat sbírky Etnografického ústavu Moravského muzea v Brně. Reprezentativní sbírky nalezneme také ve Slezském zemském muzeu v Opavě, Vlastivědném muzeu v Olomouci a v neposlední řadě ve vyškovském muzeu, dále ve Slováckém muzeu v Uherském Hradišti a v muzeu v Kloboukách u Brna.

V následujícím textu autorka uvádí podrobný výklad k historii výroby fajánsí na Moravě. Počátky jsou spojeny s příchodem novokřtěnců (habánů) na jižní Moravu. Komunita největšího rozmachu dosáhla v letech 1565–1592. Řemeslná zručnost a kvalita novokřtěnecké produkce zajistila tržní úspěchy řadě výrobků z různého materiálu. Výroba keramiky představovala bezkonkurenční špičku. V rámci rekatolizace byli v roce 1622 přinuceni opustit své majetky. Většina přešla na západní Slovensko (do horních Uher), kde našli nový domov u souvěrců, kteří zde žili od poloviny 16. století.

Nové období výroby fajánsí na Moravě nastalo koncem 17. století, kdy ze západního Slovenska přicházeli džbánkaři (toufaři). Usazovali se především v oblasti střední Moravy. Vyškov se stal v 18. století až do poloviny následující věku nejvýznamnějším střediskem řemeslné výroby fajánsí, což dokumentují archivní prameny i dochovaná produkce. Výroba keramiky v Bučovicích začala kolem roku 1700, v průběhu let zde pracovalo 14 dílen a poslední ukončila výrobu v roce 1895. Od roku 1733 byly významnými centry výroby fajánsí Olomouc a nedaleký Šternberk. Kolem poloviny 19. století výroba v obou městech skončila. K dalším místům s tradiční toufarskou produkcí náleží Valašské Meziříčí, Brodek u Prostějova a Znojmo. Na Znojemsku je džbánkařství od roku 1757 doloženo v Pavlicích. V Oslavanech, Ivančicích a ve Velké

Bíteši nastal rozvoj dílenské výroby keramiky v první polovině 19. století. Mezi zákaznky začali převládat obyvatelé vesnic.

Pokud v místě pracoval požadovaný počet výrobců fajánsí, sdružovali se do cechu. Jednotlivci přistupovali k existujícímu cechu jiného řemesla. O fajánsové zboží se postupně přestala zajímat šlechta a bohatí měšťané. V lidovém prostředí však zaujalo reprezentativní pozici v rodinném i společenském životě. Místy kontaktu se zákazníkem byly výroční trhy, jarmarky, a poutě. V průběhu 19. století došlo k značnému rozmachu tovární výroby bělnin a porcelánu, což zavedlo nersrovnatelné cenové rozdíly. Postupný zánik keramických dílen na fajáns začal zrušením cechovního systému (1859).

Technologie výroby fajánsí byla poměrně složitá. Již příprava hlíny se jevila časově náročná. Po sezónním uložení následovalo plavení vodou a ruční zpracování. Základním řemeslným nástrojem byl hrnčířský kruh. Další pracovní pomůcky usnadňovaly tvarování. Hliněné či sádrové formy sloužily ke zhotovování reliéfních ozdob a plastik. Po vysušení a prvním vypálení se nádoba namáčela do glazury, po vsáknutí následovala malba dekoru. Modrá, zelená, žlutá a fialová až do černé byly základní barvy malířské výzdoby.

Výrobek byl připravený ke druhému vypálení. Za teplot až 1 000 °C získala keramika lesklý povrch s barevnou výzdobou. Od konce 18. století začali džbánkaři používat třetí vypálení fajánsí při nižších teplotách, což umožnilo

rozšířit barevnou paletu o červenou a odstíny doposud používaných barev. Červená barva se pro část moravské produkce stala do první čtvrtiny 19. století typickou.

Moravskou fajánsovou výrobu charakterizuje několik vývojových etap. Pro první třetinu 18. století bylo příznačné posthabánské období s dodržováním novokřtěneckých tradic ve tvaru i dekoru fajánsí. Druhá polovina 18. století přinesla novou figurální výzdobu a další motivy. V tomto období výrobci zvládli také již vzpomínanou technologii třetího vypálení. Sortiment výrobků se rozšířil o fajánsovou figurální tvorbu. V první polovině 19. století, kdy vrcholila produkce fajánsového zboží, docházelo při používání modré barvy k monochromní výzdobě. Také se redukoval sortiment nabízených výrobků. Produkce směřovala ke zjednodušení výrobních postupů i malířského dekoru.

Kapitola s informacemi o místech výroby a výrobcích vychází z chronologického principu podávání informací. Zdrojem vedle archivních pramenů jsou dochované výrobky. Nejstarší doklady pocházejí ze Ždánic, Nových Hvězdlic a z Bučovic. V průběhu 18. století se nejvýznamnějším výrobním střediskem stal Vyškov. V textu jsou prezentovány artefakty a na základě dalších údajů se přiznává autorství jmenovanému džbánkaři. Obdobně je vyhodnocena bučovická produkce. Od třicátých let 18. století se rozvíjela výroba fajánsí v Olomouci. Její ráz obdobně jako ve Šternberku ovlivňovali zákazníci

z řad měšťanů. Mezi další lokality s dílnami, kde se vyrábělo fajánsové zboží, náležely Valašské Meziříčí, Prostějov, Brodek u Prostějova, Znojmo s okolím, Ivančice a Velká Bíteš.

Následující text katalogu je věnován historii a charakteru sbírky moravských fajánsů v Moravském zemském muzeu. Počátky lze sledovat již u jeho předchůdce – ve Františkově muzeu, ale samostatný fond moravských fajánsů neexistoval. Keramika byla rozptýlena v několika muzejních fondech. Zlomový byl nákup sbírky Františka Kretze v letech 1904 a 1912. Vzhledem k velikosti sbírky a při respektování jejího charakteru vzniklo oddělení keramiky. Na třídění a evidenci sbírek pracovala Madlena Wanklová, která zúročila zkušenosti získané v národopisném oddělení Národního muzea při zpracovávání sbírkových předmětů z Národopisné výstavy československé v Praze.

V Zemském muzeu, které pokračovalo na půdorysu Františkova muzea, byly národopisné sbírky umístěny do Dietrichsteinského paláce, kde vznikla v roce 1924 stálá expozice. Její součástí byla prezentace sbírky fajánsů. Přednostou etnografického oddělení byl v letech 1920–1945 František Pospíšil věnující značnou pozornost rozšiřování sbírky lidové keramiky. K odbornému zpracování angažoval Heřmana Landsfelda, jenž kolekci keramiky roztřídil.

Nová etapa vývoje sbírky nastala po roce 1948, kdy zájem o tradiční lidovou kulturu našel společenskou

podporu. Popularizaci sbírky se z pozice vedoucího od roku 1948 do 1978 věnoval Ludvík Kunz. V těchto letech vedle jednotlivostí obohatil sbírku o soubor 450 kusů keramiky z majetku zrušeného ženského vzdělávacího spolku Vesna. V roce 1959 bylo získáno 107 fajánsů od brněnského sběratele Otakara Vaňury. V následujících letech se sbírka programově rozšiřovala formou nákupů či odkazů dalších soukromých sběratelů. Optimální podmínky pro práci etnografického oddělení nastaly v roce 1961, kdy bylo přemístěno do adaptovaného Paláce šlechticů.

Poměrně rozsáhlý text charakterizuje moravské fajánse uložené ve sbírkách Moravského zemského muzea. Metoda chronologického výkladu je jednoznačně neefektivnější při výkladu historie artefaktů. Nejvýznamnější sbírkové předměty jsou popsány nejen z hlediska výzdoby, ale sledujeme i společenské okolnosti doby vzniku. Je věnována pozornost souvislostem, které mohly ovlivnit tvorbu džbánkařů v jednotlivých střediscích výroby.

Komentář ke sbírce keramiky doplňuje soubor značek na výrobcích a sbírka kresebné dokumentace. Podle potřeby je text na stránkách vybaven poznámkovým aparátem a ilustracemi podle odborných pasáží. Nechybí místní a jmenný rejstřík. Soupis použitých pramenů a literatury dokládá ve frekvenci jmen autorů míru jejich zájmu o problematiku kulturního i společenského významu výroby fajánsů na Moravě.

Rozsah následujícího obrazového katalogu plně odpovídá velikosti sbírky i jejímu mimořádnému kulturnímu významu. Celkem je uveřejněno 946 exponátů s podrobnou dokumentací, popisem a způsobem akvizice.

Autorka Alena Kalinová v díle zúročila mnohaleté badatelské úsilí a výsledky zpracovala na vysoké odborné úrovni. Mimořádnou kvalitu katalogu akcentuje grafická úprava i polygrafické zpracování. Jistě nejen proto bylo dílo Aleny Kalinové oceněno v rámci ankety České národopisné společnosti jako nejúspěšnější počín za rok 2023 v kategorii publikace.

Miloš Melzer
Šumperk

Luboš KAFKA - Markéta PALOWSKÁ: Lidové podmalby na skle ve sbírkách Ostravského muzea

Ostrava: Ostravské muzeum, 2023, 288 s.

Zájemcům se dostává do rukou v pořadí patnáctý a zatím nejmladší katalog muzejní sbírky podmaleb na skle. Úctyhodný počet publikací dokládá badatelský zájem o tyto atraktivní artefakty tradiční lidové výtvarné kultury, který od 90. let 20. století

vykrytalizoval v systematické vydávání soupisů kolekcí. Většina z nich pochází z pera Luboše Kafky, znalce lidové výtvarné kultury, jehož jméno je s fenoménem sklomaleb dnes neodmyslitelně spjato. Severomoravským a slezským podmalbám se etnolog věnoval již v roce 2019 ve stati popisující fond Muzea Novojičína. Loni se ke kolekcím regionů vrátil při vzniku katalogu podmaleb Slezského zemského muzea v Opavě ve spolupráci s kurátorkou Miroslavou Suchánkovou.

Katalog sbírky Ostravského muzea, která v současnosti disponuje s počtem 342 podmaleb, je výsledkem jeho součinnosti s etnografkou Markétou Palowskou, bývalou správkyní ostravské etnografické sbírky, dnes kurátorkou Muzea Novojičína. Znalecky přispěla autorům i ostravská historička Kateřina Barcuchová.

Publikace, strukturou podobná soupisu fondu podmaleb z Opavy, seznamuje čtenáře hned na úvod s genezí sběrů Ostravského muzea. Ty